

Presentació

Antònia Casellas

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
antonia.casellas@uab.cat

Innovació, dinàmica i territori són tres conceptes que en els darrers anys han esdevingut el tema del moment en ciències socials. Ara bé, com s'utilitzen aquests conceptes?, de què parlem quan parlem d'innovació i dinàmiques territorials? Aquest monogràfic explora aquestes preguntes mitjançant les aportacions de sis articles que aborden diferents escales territorials i àmbits sectorials, generats des de la geografia, l'economia, l'antropologia i l'urbanisme. La voluntat del monogràfic no és articular una única veu o línia de debat sobre la dialèctica entre innovació i territori, sinó tot el contrari. Es vol donar veu a diferents interpretacions i aproximacions per il·lustrar la diversitat d'enfocaments i obrir, en lloc de delimitar o tancar, el debat i la reflexió entorn de conceptes fetitxe.

Els articles són part dels resultats gestats en dos projectes d'investigació orientats a la generació de xarxa i difusió de coneixement. En primer lloc, cinc articles tenen autoria de membres participants en el projecte de cooperació Ciutats Emprenedores, Innovació i Dinàmiques Territorials (CEIDT), finançat amb un ajut per a accions de cooperació en el marc de la Comunitat de Treball dels Pirineus AC065723 (2010 XI-CTP) de l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca de la Generalitat de Catalunya. El projecte, de dos anys de durada, va estar enfocat a generar la cooperació entre investigadors treballant al voltant de tres eixos: la innovació, el paper de les xarxes socials i institucionals, i les dinàmiques locals. Corresponents als territoris de Catalunya, Aragó i Migdia-Pirineus, els equips acadèmics participants van incloure els departaments de Geografia i d'Antropologia Social i Cultural de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) —amb la col·laboració de membres del Departament de Teoria Econòmica de la Universitat de Barcelona (UB)—, la Universitat de Tolosa II (Le Mirail) i la Universitat de Saragossa —amb la col·laboració d'un membre del Departament de Sociologia i Geo-

grafia de la Universitat de Lleida. El Departament de Geografia de la UAB va actuar com a líder dels grups. L'ajut va permetre la mobilitat d'investigadors, l'assistència a seminaris i el cofinançament aquest monogràfic.

En segon lloc, partint de la premissa que per trobar solucions a la present conjuntura econòmica calen fòrums interdisciplinaris i internacionals oberts a amplis grups de la societat civil, el 18 de novembre del 2011 es va celebrar a Barcelona el Seminari Internacional sobre Innovació i Dinàmiques Territorials, gràcies al cofinançament de l'Acció Complementària (CS 02011-13651-E) del Ministeri de Ciència i Innovació. Organitzat pel Departament de Geografia de la UAB, al seminari van participar-hi membres de la xarxa de la CTP, juntament amb altres acadèmics procedents de diversos centres nacionals e internacionals. Per ordre de ponència, hi van participar: geògrafs i urbanistes —Antònia Casellas, Ricardo Méndez, Jean-Marc Zuliani, Josselin Tallec, Mari Luz Hernández, Esteve Dot, Pere Suau i Oriol Nel·lo—, sociòlegs —Michel Grossetti i Ainhona de Federico—, antropòlegs —Hugo Valenzuela i José Luis Molina— i economistes —Corrado Poli i Montserrat Pareja-Eastaway—, procedents de set centres o universitats: Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Bèrgam i IULM (Itàlia), Universitat de Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques de Madrid, Universitat de Cranfield (Regne Unit), Universitat de Saragossa i Universitat de Tolosa II (Le Mirail) (França). En aquest monogràfic apareixen tres articles d'acadèmics procedents de la Universitat de Llengua i Comunicació de Milà (IULM) (Itàlia), del Centre de Ciències Humanes i Socials del Consell Superior d'Investigacions Científiques de l'Institut d'Economia, Geografia i Demografia de Madrid i del Departament de Transport Aeri de la Universitat de Cranfield.

L'ordre dels articles del monogràfic s'ha establert a partir del tipus de plantejament del treball —teòric o cas d'estudi—, l'escala territorial —nacional, urbana, rural— i els àmbits sectorials específics. Per aquest motiu, se situen en primer lloc els articles de caire més teòric i escales territorials d'anàlisi més grans; més endavant l'estudi se centra en escales de desenvolupament territorial menor i s'acaba amb anàlisis de sectors empresarials específics.

El primer article, d'Antònia Casellas i Corrado Poli, «Planificación urbana e innovación: de la tecnología y la práctica profesional a la innovación social y política», aborda des d'una perspectiva epistemològica el tema de la innovació vinculada al territori. La pregunta d'inici és: quina és la interrelació entre innovació i dinàmiques espacials? Força sovint, la innovació es planteja com una qüestió tècnica. Però, com assenyala el filòsof André Comte-Sponville (2003), l'ordre tecnocientífic està estructurat internament per l'oposició entre el que és possible i el que és impossible. Un sistema que no pot establir el seus propis límits interns perquè està en canvi constant. El que avui no es pot assolir per mitjans tecnocientífics pot ser possible en un futur —matisant que, ja que estem en un sistema capitalista, això tindrà lloc sempre que hi hagi un mercat. Però, si tot el que és científicament pensable i tècnicament possible s'acaba realitzant, tal com diu Comte-Sponville, això no és realment aterridor?

Portant-ho al tema del monogràfic: són els límits de la innovació tecnològica, en funció de pautes de mercat, els que ens han d'imposar els criteris sobre el nostre model de desenvolupament econòmic, urbà i territorial?

L'article de caire analític sorgeix d'un imperatiu normatiu: la innovació no es pot ni s'ha d'entendre des d'una perspectiva estrictament tecnològica, que és la tendència generalitzada. La innovació vinculada al territori ha de ser, abans que res, innovació social i política. Es parteix de la premissa que un dels majors reptes de la societat moderna és la conseqüència d'una fase de desenvolupament en la qual factors de riscos socials, polítics, ecològics i individuals són creats per l'impuls d'una innovació que eludeix de manera creixent el control de les institucions de la societat. En aquest context, la innovació és més un perill que no pas una solució. Els autors argumenten que un canvi en aquesta perspectiva pot permetre revertir la percepció dominant sobre la innovació, que, havent guanyat terreny a la planificació, està dominada per grups de pressió autoreferencials, tant de caràcter professional com econòmic, que monopolitzen les prioritats, les estratègies i els recursos en el desenvolupament territorial. Per il·lustrar aquest argument, l'article analitza les polítiques i estratègies de regeneració urbana de les darreres dècades, i destaca que la innovació entesa merament com un aspecte tècnic ha permès tan sols una adaptabilitat de regeneració territorial de forma reactiva, és a dir, desenvolupant i executant mecanismes que responen a necessitats i interessos econòmics, en lloc de crear i investigar alternatives noves. A la part final de l'article s'aborda com a cas d'estudi la problemàtica de la mobilitat. L'anàlisi permet observar que, si desplaçem la innovació de l'esfera tècnica per situar-nos en l'àmbit social, ètic i de l'organització de la producció i del consum, es poden qüestionar tendències consolidades i plantejar noves alternatives.

El segon article del monogràfic, dels economistes **Montserrat Pareja-Eastaway** i **Joaquín Turmo Garuz**, «La necesaria transformación del modelo productivo en España: el papel del territorio», parteix de la base que la competitivitat, entesa com la capacitat de generar creixement econòmic, continua sent l'objectiu perseguit pels territoris. Per assolir aquesta competitivitat de forma creixent, a més de l'acumulació de capital, en la consecució de l'objectiu de creació de riquesa, la capacitat creativa d'innovació de la societat té cada vegada més importància. Amb aquesta perspectiva, l'article aborda preguntes com ara: quin valor afegit proporciona el territori en un canvi de paradigma necessari?, fins a quin punt les polítiques públiques reconeixen les ciutats com els motors dinàmics de canvi?, i quines característiques té la nova ciutat competitiva a Espanya? Per donar resposta a aquestes qüestions, els autors aborden en primer lloc l'estat de la qüestió al voltant de la literatura acadèmica entorn del paper que assumeix com a motor de canvi econòmic la ciutat al segle XXI. Seguidament s'identifiquen els aspectes clau de la contribució del territori al canvi de model productiu a Espanya a partir de l'estudi de quatre grans àrees metropolitanes: Madrid, Barcelona, València i Bilbao. Finalment, els autors es plantegen requisits de les polítiques públiques per assegurar la capacitat del territori com a motor d'innovació i coneixement.

L'article exemplifica com en el context present el fracàs de les bases del model productiu espanyol s'ha traduït en una incapacitat de reacció davant la crisi econòmica, amb taxes d'atur creixents i un greu estancament de l'activitat econòmica. Si bé l'efecte de lideratge del sector immobiliari, juntament amb salaris relativament reduïts, han constituït les bases de la competitivitat espanyola al llarg de dècades, a partir de l'any 2007 els reptes a llarg termini de l'economia espanyola requereixen apostes decidides per identificar nous pilars en què sustentar un nou model productiu. Per als autors, la creativitat, la innovació i el coneixement emergeixen com a base alternativa per constituir un canvi de paradigma econòmic, la qual cosa implica la necessitat de consens i legitimitat per part de tots els actors implicats en el procés. Si la dimensió macroeconòmica afecta directament la dimensió local i territorial, el paper del territori és crucial en l'assumpció de noves pautes de competitivitat, i és a les ciutats on es troba l'origen del canvi econòmic i social d'un país.

Emfatitzant també la importància de les ciutats, en aquest cas de les ciutats mitjanes, el tercer article, de **Ricardo Méndez Gutiérrez del Valle**, té com a títol «Estrategias de innovación para el desarrollo y la resiliencia de ciudades medias». A partir d'una reflexió generada des de la geografia econòmica, l'anàlisi de l'article se situa en el repte present de les ciutats europees, les quals s'enfronten al doble desafiament que representa, d'una banda, una competència creixent derivada de la globalització i del procés d'integració, i de l'altra, l'impacte d'una crisi sistèmica que posa en qüestió models de creixement anteriors. L'autor emfatitza que, encara que la major part de les referències acadèmiques consideren que les grans metròpolis són centres capdavanters d'activitat econòmica, les ciutats de rang intermedi en el sistema urbà constitueixen un objecte d'atenció creixent en la bibliografia internacional com a base per avançar en l'objectiu d'una cohesió territorial més gran i també per identificar propostes integradores d'innovació econòmica i social. L'estudi emfatitza que, d'una banda, des de fa més d'una dècada són nombrosos els documents de la Comissió Europea que insisteixen en la importància d'avançar en la construcció de sistemes urbans més equilibrats, policèntrics i sostenibles. D'altra banda, si és a les ciutats on es fa un major esforç d'innovació, generació i aplicació de diverses formes de coneixement, com també de connexió a xarxes transescalars, les noves condicions macroeconòmiques fan que s'hagin de revisar el paper i els condicionants econòmics i social d'aquestes.

Amb aquesta perspectiva, l'article planteja una reflexió teòrica sobre els conceptes de ciutat innovadora i resiliència urbana a les ciutats mitjanes identificant-ne les principals característiques i oferint una interpretació de les claus que expliquen la trajectòria de les ciutats, per proposar finalment polítiques per afavorir la innovació. L'autor estudia en primer lloc com en els últims anys ha sorgit una literatura incipient sobre resiliència urbana que permet explorar la resposta de ciutats que s'han enfrontat a un profund declivi derivat d'algun xoc extern, però que han aconseguit revitalitzar la seva economia al costat de la regeneració del seu teixit urbà i social. L'anàlisi destaca el significat dels processos d'innovació, que no tan sols poden ser identificats com a econo-

micoempresarials sinó que també han de ser explorats com a socials. Junta-ment amb la importància de les xarxes socials i institucionals i les externalitats derivades de les dinàmiques de proximitat entre actors, l'article destaca noves oportunitats generades des de la innovació social, entesa com la capacitat per millorar la qualitat de vida, la participació ciutadana, la protecció del patrimoni i la sostenibilitat social i ambiental. La proposta que es fa en aquest article entronca amb els enfocaments relacionals, neoinstitucionals i evolucionistes sobre desenvolupament territorial.

La reflexió sobre la relació entre innovació econòmica i territori no es limita a l'àmbit urbà. En el treball de **Mª Luz Hernández Navarro, Ana Castelló Puig, Mª Pilar Alonso Logroño i Ángel Pueyo Campos**, «Innovación y desarrollo endógeno en áreas rurales: el caso del Somontano de Barbastro (Huesca, España)», les zones rurals ja no són només zones productores, consumidores o imitadores del que és urbà, sinó que també es configuren com a territoris atractius per al desenvolupament de l'activitat econòmica en posar en valor els seus propis recursos agroalimentaris, naturals, paisatgístics, econòmics i, especialment, socials. El treball il·lustra que la caracterització de les àrees rurals exclusivament vinculades al sector primari s'ha superat. Aquestes adquireixen una nova dimensió multifuncional, de tal manera que, en el marc del model de desenvolupament endogen, el territori esdevé un actor directe, un agent més en la consecució de la competitivitat a partir de la capitalització dels seus atributs econòmics i socials. El treball exemplifica que la ubicació d'un territori en un lloc o en un altre, dins d'un món globalitzat, no en determina el dinamisme econòmic, ja que el desenvolupament es presenta com el resultat de l'habilitat i la capacitat d'un territori per respondre i adaptar-se als reptes de la competitivitat del mercat.

Partint de la premissa que la innovació en l'àmbit rural sorgeix d'un complex sistema de mecanismes de retroalimentació i sinergies entre empreses, agents locals, institucions públiques i entitats privades, els autors emfatitzen que la innovació en l'espai rural obeeix a un procés interactiu en el qual els actors que formen part del sistema local d'innovació participen en la planificació de manera conjunta. En aquest context, el treball analitza la trajectòria recent de la comarca del Somontano de Barbastro, a la província d'Osca, com a sistema productiu immers en un entorn singular, a partir del seu patrimoni cultural, natural i la transformació de productes agroalimentaris. Des d'aquesta anàlisi en realcen el potencial d'innovació resultant de recursos endògens revalorats i reinterpretats, que tenen en compte els aspectes productius, i la pròpia dimensió social i cultural. Es destaca la posada en marxa d'activitats de desenvolupament de caràcter endogen, que, sota el lideratge de programes europeus com el Leader, han demostrat capacitat i habilitat per innovar en l'escala local a partir d'explorar noves vies d'actuació, donar resposta a problemes endèmics, involucrar empreses locals preexistents i tenir en compte el saber fer local i l'autoestima. Una trajectòria de desenvolupament econòmic lligada a la identitat territorial, amb voluntat de diversificació econòmica, i que ha evolucionat a partir de la capitalització de xarxes curtes

de proximitat i l'aprenentatge de cooperació entre agents locals arrelats al territori.

Si en els articles anteriors el territori és el punt de referència bàsic de la discussió, els antropòlegs **Hugo Valenzuela García** i **José Luis Molina** amb un treball etnogràfic amplien l'anàlisi al voltant del concepte d'innovació en un estudi comparatiu d'empreses de creació recent a Espanya. Fundades majoritàriament per joves emprenedors amb formació internacional, artística o humanística, les empreses de «base humana» comparteixen alguns trets distintius, com per exemple que operen dins l'«economia del coneixement» en disseny, treball creatiu, etc. La majoria d'aquestes empreses són relativament noves i presenten un model organitzatiu i productiu que sembla reaccionar davant estructures corporatives formals, antiquades i rígides. La majoria es dediquen a la venda d'«intangibles», com ara idees, serveis de disseny, conceptes, metodologies, etc. El seu caràcter aparentment desorganitzat, iconoclasta i juvenil sembla que és la clau de l'èxit. Però, davant d'aquesta aparent capacitat innovadora i reeixida, els autors de l'article es pregunten fins a quin punt aquestes empreses de base humana són realment noves i originals?, com es pot explicar la seva sobtada aparició?, quin fonament antropològic de l'èxit conceptual hi ha al darrere?, o és que ens trobem davant d'un epifenomen de la producció flexible? Aquestes preguntes són el fonament del treball de l'article «La emergencia de las “empresas de base humana” en España: ¿nuevo paradigma o consecuencia inevitable?».

A partir d'una mostra de vint empreses, l'estudi etnogràfic se centra en l'estudi de quatre empreses que permeten explorar dinàmiques de treball en equip, identificades com altament flexibles, dinàmiques i multiculturals; configuracions corporatives, categoritzades d'horizontals, autogestionades o, fins i tot, anàrquiques; i l'espai físic com a espai que reflecteix la idiosincràsia de l'empresa. Els autors conclouen que les «empreses de base humana» són un prodigi en dos sentits. En primer lloc perquè aconsegueixen col·locar al mercat un producte que, a partir de la seva singularitat (experiències, dissenys personals, etc.), té un preu totalment subjectiu. En segon lloc, perquè en aquestes empreses la productivitat ha assolit altes quotes, precisament perquè no exerceix un control directe sobre el treballador, sinó un control informal de totes les dimensions de la vida personal. Altament suggestiu, l'estudi genera més preguntes que respostes. No deixa de ser sorprenent que empreses en què l'escala humana es presenta com a prioritària sobre el creixement de l'empresa i en què els beneficis econòmics no són l'objectiu principal de la seva activitat empresarial acabin resultant tan rendibles. Potser, com apunten els autors, una resposta es troba en el fet que la creativitat i la innovació no se centren només en la tecnologia o en la ciència, sinó també en les persones i en les xarxes socials, i en el fet que hi pot haver un compromís moral amb els projectes i la realització d'un treball significatiu, no alienant, l'aprenentatge explícit; o potser, com la investigació també suggereix, ens podríem trobar en un cas altament sofisticat de mecanisme de control amb finalitats de màxima productivitat.

Si la innovació està força sovint vinculada a la tecnologia, un altre binomi difícil de trencar és el de desenvolupament i infraestructures de transport. Corrado Poli (2011) argumenta que la mobilitat no és un fenomen que s'hagi de millorar, sinó una patologia que s'ha de curar. Però dins dels criteris dominants de desenvolupament, la millora de la mobilitat, en totes les escales territorials, es presenta com a condició *sine qua non* per a la competitivitat territorial. **Pere Suau-Sanchez i Montserrat Pallares-Barbera** exploren en el darrer article d'aquest monogràfic un dels mitjans de transport que ha guanyat rellevància en les darreres dècades i que està estretament vinculat al creixements de molts sectors econòmics: el transport aeri. Sota el títol «An evolutionary approach to air transport: market, technology and institutional co-evolution», el document recull les perspectives de desenvolupament de la indústria del transport aeri. Els autors analitzen la coevolució entre el mercat (l'ambient selectiu del mitjà), el coneixement i l'equip aeronàutic, és a dir, l'àmbit tecnològic que requereix el transport aeri, i les polítiques públiques que regulen aquesta indústria, l'àmbit institucional en què la indústria es veu obligada a operar.

L'enfocament de l'anàlisi se centra a determinar els factors que afecten la formació de la xarxa i la selecció d'enllaços en el transport aeri. Els resultats de la investigació mostren que el transport aeri té una alta dependència de la trajectòria històrica, tot i que això no és determinant perquè alhora també existeix una alta incertesa deguda a factors externs. Els autors confirmen l'existència de processos de coevolució entre l'ambient selectiu del mercat, la tecnologia i les decisions institucionals. Aquestes últimes demostren ser claus, ja que l'evolució del transport aeri només es pot comprendre en el context d'un ambient de regulació mixta que proporciona diferents nivells de llibertat per a la formació de xarxes.

Com apuntàvem a l'inici d'aquesta introducció, el seguit d'articles d'aquest monogràfic no parteix d'una única interpretació sobre la interrelació entre innovació i dinàmiques territorials. Un punt en comú, però, és la coincidència a afirmar, tot i partir d'àmbits acadèmics diferents, de marcs teòrics allunyats i de casos d'estudi diversos, que la discussió al voltant de la innovació s'està desplaçant de l'esfera tècnica per situar-se en l'àmbit social i polític. Noves aportacions han de continuar avançant en aquest procés epistemològic propi de les ciències socials.

Referències bibliogràfiques

- COMTE-SPONVILLE, André (2003). *El capitalismo, ¿es moral?* Barcelona: Paidós.
- POLI, Corrado (2011). *Mobility and environment. Humanists versus engineers in urban policy and professional education*. Londres: Springer.